

мосту. Праворуч дороги, під пагорбом — зелені крилаті верби, що за спеки купалися у власному холодку, даруючи його перехожим. Між вербами — широка криниця з дубовою цямриною, жолоб, до якого припадав кожен спраглий, що йшов повз криницю. Студена вода ненастанно жибоніла і звивистим потічком поспішала до річки. Такої доброї, живлючої води я ніде не пив. Люди здавна називали цю Божу криницю Винницьким колодязем, бо вище неї на погорбі колись стояла панська винниця. Тут, під вербами, перепочивало чумаки. Завше за храмового свята у величезних казанах варився обід. На ці свята і я йшов з великою дерев'яною ложкою, подарованою мені дідом Сичем, що мав сиві козацькі вуса і брови-острішки, з-під яких він дивився на світ, наче з-під долоні. Він мені розповідав про себе і про людей, а про мене нехай розповість читачеві моя "Червона плащаниця".

м. Новомосковськ,
Дніпропетровська обл.

Микола САРМА-СОКОЛОВСЬКИЙ

Наталія Стишова

СВЯТО ПОКРОВИ В НАРОДНИХ УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВ

У період відбудови Української держави все більшого значення набувають проблеми духовної культури нації. Лише повноцінна і багата етнокультура гарантує буття народу в часі та просторі, оскільки вона — основний виразник творчої потенції етносу. Істотним елементом духовної культури є традиції, звичаї та обряди українського народу.

Серед календарних свят осіннього циклу найбільшою пошаною користується Покрова (народна назва, а повна — Покрова Пресвятої Богородиці і Пріснодіви Марії), його святкують 14 жовтня (1 жовтня за старим стилем). Хотілося б усвідомлювати Покрову в новій незалежній Україні також і загальнодержавним святом на рівні з релігійним та народним.

Розглядаючи обряди та звичаї осіннього циклу, дослідники як минулого століття, так і сучасні, побіжно торкалися проблеми саме свята Покрови. Взагалі, незважаючи на постійний інтерес до календарних свят, — осінній період залишається в етнографії найменш висвітленим. Покрову як народне свято розглядали такі вчені: М. Максимович, П. Чубинський, Аг. Кримський, О. Воропай, В. Соколова, В. Борисенко, Г. Бондаренко та інші. Бібліографічні дані щодо літератури про свято Покрови (до 1917 р.), знаходимо у праці відомого дослідника О. Андрієвського. Але проблеми про свято Покрови як, власне, державне ще ніхто не порушав. Маємо сподівання, що Покрова Пресвятої Богородиці, як Різдво Христове та Великдень, стане державним святом.

Із історичних джерел відомо, що подія, до якої приурочене це свято, відбулася у X столітті в Константинополі. На той час Візантійська імперія вела війну із сарацинами (910 р.). Столиці Візантії загрожувала смертельна небезпека. І здавалося, що становище захисників міста уже безнадійне. Але сталося диво. Саме того дня у Влахернському храмі, де зберігалася риза Богоматері, омофор та пояс, під час недільної всеношної святій Андрій Юродивий та його учень Єпіфан побачили Пресвяту Діву, яка простувала повітрям. Вона була осяяна небесним світлом, оточена Ангелами, Пророками, Апостолами. Супроводжували Її — Хреститель Господній Іван та святий Апостол Іван Богослов. Ставши на коліна, Марія, зі сльозами на очах, розпочала молитву за християн. Підійшовши до Престолу, Богоматір продовжила моління, а завершивши — простягла над християнами чесний свій омофор — шаль, якою була покрита. Цим Пресвята Діва захистила людей від видимих та невидимих ворогів.

Дізнавшись про явлення Цариці Небесної, жителі міста відчули підтримку і піднесли духом. Це означало, що молитвами Заступниці

Спаситель врятує усіх від біди. І справді, невдовзі після цього ворогів було переможено. Тож цього дня (1 жовтня за ст.ст. або 14 жовтня за н. ст.) Християнська Церква встановила свято — Покрови Пресвятої Богородиці і Пріснодіви Марії.

Покрова Божої Матері для Православної Церкви — благодатна допомога віруючим. Можна пригадати, наприклад, і заступництво Почаївської Божої Матері (Почаївський монастир, оточений татарами та турками в 1675 році, був врятований Богородицею та Її небесним військом). У давніх рукописах маємо віршовані розповіді про чудотворну Почаївську ікону Божої Матері. На моління ігумена Мати Божа прийшла, щоб врятувати монастир від турків:

На хресті Вона стала,
Кулі вертала, турків вбивала,
Монастир рятувала...¹

Пресвяту Богородицю вважали своєю заступницею та покровителькою і запорізькі козаки. Через те церкву, де вони ревно молилися Матері Божій, на Січі було названо на Її честь.

Перед відходом до низів'я Дніпра, а потім Дунаю (де вони започаткували Задунайську Січ) українські лицарі зайшли до Січової церкви, щоб попроситися зі своєю духовною святинею. Над царськими воротами збудованої козаками церкви саяв золотом напис, в який вони вчитувались із сумом та сльозами на очах: "Покрий нас Чесним Твоїм покровом і ізбави нас від усякого зла". Помолившись — взяли із собою образ, який тричі обнесли навколо церкви і з ним вирушили до чужого краю². Ця частинка історії знайшла відображення в українській усній народній творчості:

Ой устанем рано братці,
Та помолимось Богу,
Чи не дасть нам Господь
А за Дунай дорогу.

Ой устали, братці, рано,
Важенько здихнули,
Та підняли паруса вгору
Та й за Дунай махнули ...³

А пішли вони туди не з доброї волі, а через жорстоку політику Росії, імператрицею якої на той час була Катерина II. За її наказом було підступно захоплено та знищено Запорізьку Січ у 1775 році. Ось як змальовує цей епізод фольклор:

Ой писала Катерина
Аж до запорожців листи:
"Ой поверніться, запорожці,
На цей лиман риби їсти".
"Ой спасибо, Катерино,
За твою добру ласку,

Що то спекла на Великдень
Нам гречану паску.
Ой спасибі, Катерино,
За твою добру волю,
А що ти нам показала
За Дунай дорогу"⁴.

Українська Повстанська Армія (УПА), що постала в час другої світової війни як збройна сила проти загарбників, — встановила день Зброї саме на свято Покрови, віддавшись під опіку святої Матері Богородиці. Таким чином, Покрова святкується в нас не тільки як релігійне, а й національне свято.

Це свято в Україні віддавна шанується і відзначається за народним календарем. Із ним пов'язано чимало повір'їв, прикмет, приказок, пісень та прислів'їв.

На Покрову всі святкують, працювати вважалося за тяжкий гріх. Рано йдуть до церкви, а по обіді, відпочивши, куми відвідують кумів, свати — сватів, діти — батьків і просто сусіди йдуть у гості до сусідів на розмови-святкування.

Як відомо, в Україні збудовано дуже багато церков на честь Святої Покрови. День їх освячення — "храм" (його називали ще "празник" або "мед"⁵) займав велике місце в житті як суспільства, так і окремої людини. До "храму" готуються більше тижня, так само як до Різдва та Великдня. За день до "меду" квітчать у хатах, вішають рушники, ріжуть качки, гуси, кури тощо, напикають паляниць, калачів. Біля церкви, як

описує Аг. Кримський, біля подвіря церковного старости варять мед з хмелем у казанах чи горшках: кладуть довгою смугою вогонь і ставлять з двох боків горшки з медом.

На “празник” сходяться люди і з інших навколишніх сіл.

Святковий ранок у храмовому селі був сповнений турбот: жінки пораються коло печі, а чоловіки йдуть за село, де виглядають гостей із сусідніх сіл. При зустрічі обов'язково потрібно було відібрати шапку у прибулого чоловіка або хустку у жінки (кожна жінка чи молодиця обов'язково мала при собі ще одну хустку, яку несла згорнутою). А відбувалося це за будь-якої погоди: чи то світило сонце, а чи то падав дощ. Мета описаного звичаю — якомога більше відібрати головних уборів у прибулих людей (вони вже вважалися гостями того чоловіка, який їх зустрів за селом). Прийшовши додому, господар запрошує всіх до обійстя. Відпочивши з дороги; йдуть до церкви, а дехто залишається в оселі. До церкви раніше за інших ідуть “мироносниці” (господині, що готували обід на “мед”) та чоловіки, котрі запрошували у гості людей, що завітали на свято, при цьому відбираючи шапки і хустки. Після відправи Богослужіння “мироносниці” гостинно пропонують завітати на спільний храмовий обід (трапезу), що відбувався на території церкви. Спершу запрошували священника, дяка, півчих, а потім усіх присутніх, окрім тих, у кого забрали шапки та хустки. Гості повертаються до тієї домівки, звідки прийшли до церкви. Вони заходять до хати, кланяються і промовляють: “Добрий день! Будьте здорові з Покровою та з медом”. Господарі кланяються, у відповідь відказуючи: “Дякуємо! Будьте і ви здорові. Дякуємо, що завітали до нашої хати! Просимо проходите та сідайте за столи. Призволяйтесь!”. Спочатку частують медом, а потім горілкою та іншими напоями і наливками. Беручи чарку у господаря, гість говорить: “Дай же Боже, здоров'я! Нехай вам Бог поверне десятирицею! Щоб ви мали в коморі й у гоборі (літературною мовою “обора” — загін для худоби), і ваші діти! Прибав Господи-Боже віка і здоров'я, а представшимся душам царство небесне, щоб їм земля пером була!” По обіді господиня кожному дає калача або паляницю. Виходячи з хати, гість забирає свою шапку. Але на цьому гостювання у храмовому селі не завершується. Гостюючих перехоплюють інші господарі. Поступово прибулі розходяться. І знову господиня роздавала калачі та паляниці, що яскраво підкреслює також поминальний зміст дійства.

На другий день, який дістав назву “рочистий попразник”, святкують односельчани, запрошуючи один одного в гості. “Мед” відзначають один день, а “попразник” — два або три дні, а то й цілий тиждень⁶.

Повсюди до свята заздалегідь готували страви а також корм для худоби. Крім цього, обов'язково потрібно було завершити всі земляні роботи. Копати, сіяти після Покрови, вважали за великий гріх. Народна мудрість застерігала: “Не сій після Покрови, бо на полі буде голо”. Або ще так: “Хто лежить до Покрови, той продасть усі корови”. Через те селяни поспішали завершити до свята всі польові та городні роботи. Із закінченням оранки та сівби господарі ховали на зиму плуги, борони та інший сільськогосподарський реманент. На того, хто не встигав впоратися, дивилися з осудом — як на грішника, що накликає недорід на всі поля. Про таких в народі казали: “Хто сіє по Покрові, той не має що дати корові”. Або ще: “По Покрові — сівба вдовина та сирітська”⁷. Це пояснюється тим, що після свята сіяла тільки та людина, котра була бідною або жила сама та й не встигала вчасно впоратися з роботою.

Коли будували хату, то намагалися завершити будівництво до 14 жовтня, щоб до свята увійти під дах-покров: “Тоді Покрова покриває усіх у новій хаті покровом, і всі нечисті духи шезнуть із неї, і весь рік буде спокійно”, — так вважали на Київщині⁸.

В Україні поширений апокриф про допомогу Богородиці будівничим Києво-Печерської лаври. Нібито 39 днів підряд ченці клали стіни монастиря, а вони щоразу входили в землю. На сороковий день,

прокинувшись, ігумен печерський Феодосій сказав братії: “Ходімо подивимось, якщо й сьогодні немає стін на землі, то покинемо будувати — значить Богу це недовподоби”. Вийшовши на подвір’я, побачили: стіни на місці! А на небі Богородиця, Яка мовить їм: “Це Я молила Бога, щоб стіни в землю входили, — щоб легше Вам було будувати. Зводьте дах, робіть дзвінницю, а тоді і стіни із землі вийдуть”. Так і сталося⁹.

Ще донедавна побутувало чимало прикмет і вірувань, пов’язаних із збереженням тепла в оселях. Щоб узимку не мерзнути, жінка до Покрови мусила обмазати хату — зсередини і ззовні, — а чоловік утеплити її соломною та листом. Вважали, що утеплити оселю після свята марна справа. В основі цього вірування цілком раціональний зміст: за тепла вимашена хата швидше висохне; краще зберігатиме тепло, ніж сира і холодна. В день Покрови здійснювалася давня магічна обрядодія. Жінки вставали вдосвіта, щоб до схід сонця розтопити піч і закрити каглу (засову, заслінку, задвижку — отвір у димоході), при цьому говорили: “Потрібно загнати тепло в хату!”¹⁰. Навіть коли людина була хвора і жила сама, все ж намагалася здійснити цей обряд. Це робилося для того, щоб тепло трималося всю зиму у хаті. Звідси і вигук: “Покров, натоги хату без дров!”¹¹.

Люди мають нагоду відпочити. У народі говориться: “Як прийшли косовиця, то й жінка кородиться (скаржиться на біль, нездужає)¹²”, “як прийшли жнива, то й жінка як не жива”, “а як прийшла Покрова, то й жінка здорова”¹³.

Зі свята Покрови повсюди справляли вечорниці, що тривали аж до Великодня (у цей період за календарем відбуваються два пости: Пилипівський-Передріздвяний та Великий — перед Великоднем), під час яких звісно, серед молоді розваг не буває, а існують так звані робочі вечори-посидінки), і справляли весілля до Дмитра (8 листопада). Запрошували Покрову такими словами: “Покрово-коханко, ходи до нас в хатку, будеш ти співати та нас звеселяти”¹⁴. У народі говорили: “Жовтень на весілля багатий”. Отож і мовили, звісно, з гумором: “Прийшла Пречиста — несе старостів нечиста, а як прийшла Покрова — зареве дівка як корова”. І тому не даремно називали цей місяць ще й “весільником”. До речі, жовтень мав ще й інші ймення. Скажімо, “паздерник” — походить від слов’янського “паздер”, тобто костриця; “грязень” (від надмірно болотистих (грязьких) доріг); “хмурень” (від похмурих днів); “листопадник” (період опадання листя); “зазимник” (поява перших відчутних морозів) тощо¹⁵.

Якщо дівчину засватали до Покрови, то можна було ще протягом трьох тижнів відгуляти весілля. Побутувала приказка: “Свята Покрова в церкві стояла та хороших людей парувала”. Адже споконвіку українці були переконані — хто одружувався на Покрову, того сім’ю брала під свій захист (покров-омофор) Пресвята Діва Марія.

Дівчат, котрі довго не виходили заміж, звали “перестарками”. Їх неохоче приймали до молодіжного гурту. Молодші сестри дорікали, бо за звичаєм, доки старша сестра незаміжня, не засилали старостів до молодших. Тому молитва підстаркуватих дівчат була вельми емоційна: “Свята Покровонько, покрий мені хусткою головоньку, мою головоньку безпричинну, та дай же мені, Боже, дружину, сякого-такого мужчину, аби роздобув хліба та дровець і лучину, а то моя руса коса щодень марніє, ще й до того хутко сивіє”¹⁶.

На Поділлі свої прохання-молитви про заміжжя дівчата висловлювали так: “Свята Покрово, почорніть мені брови, а личенько біле єсть, якби іще був мені тесть”. Або: “Святая Покрово, покрий голову, хоч хусткою, хоч ганчіркою, аби не лишилася дівкою. Сякий-такий аби був, аби хліба роздобув”¹⁷. А на Сумщині дівчата прохають: “Святая Покровонько, покрий землю листочком, мою голівоньку цвіточком-платочком”¹⁸.

Дівчата, в оселі яких не завітали свати до Покрови, дуже сумували. І можливо, пісня, яку вони співали на свято (Харківщина), і є тією давньою й вічною жіночою молитвою:

Покровонько, Покрівонько!	Щоб я весело жила
Покрий мені голівоньку:	З чоловіком молоденьким,
Щоб я жінкою була,	З дитяточком веселеньким ¹⁹ .

Великого значення в житті людини мав давній звичай поминання предків (називали його “Вечеря дідів” або “Діди”).

На Звенигородщині, починаючи від Покрови, щосуботи вшановували пам’ять предків: влаштовували поминальні обіди, замовляли в церкві панахиду, приносили в мисочках коливо (обов’язкова ритуальна страва при поминанні померлого, її ще називали — кутя або сита), а також пряники, яблука, горіхи, які роздавали людям, примовляючи: “Пом’яніть раба Божого (називали ім’я)”. На Миколаївщині ввечері, напередодні Покрови, також поминали померлих родичів²⁰. Відомо також, що на Криворіжжі вшанування пращурів відбувалося у першу суботу після Покрови. Люди так само йшли до церкви з мисочкою колива, але, що характерно, — несли із собою три хлібини, три яблука та три пряники²¹.

На Покрову в південних регіонах України закінчувався термін найманих рабів — “строкачів” (безземельні селяни, яких наймали як дешеву робочу силу на певний термін або строк, від чого і походить назва) і оголошувався новий (“зимовий”), що тривав до весняного Миколи (22 травня за н. ст.). А також чумаки поверталися із своїх заробітків, з цього приводу говорили: “Прийшла Покрова — сиди, чумаче, вдома”. А в Карпатах до Покрови пастухи зі своїми отарами поверталися із полонин, що завжди дуже святково відзначалося (мають місце гуляння, різноманітні змагання).

За станом погоди в цей день намагалися передбачити характер наступної зими: “Яка Покрова, така й зима”²²; “Якщо на Покрову вітер з півночі, то зима буде дуже холодна і з хуртовинами, якщо з півдня — то тепла” Або: “Куди ворона повертає головою, коли каркає: якщо на північ, то холодна зима, а якщо на південь — тепла”²³. А ось в селі Колодистому, на Звенигородщині, говорили так: “Якщо віє вітер на Покрову з півдня, то це характерно для сирої зими, тобто не буде снігу, а коли падатиме дощ, то передбачають ожеледь. Вітер із заходу та сходу — на зиму, яка вміщувала в собі: і мороз, і сніг, і дощ, тобто буде всього потроху. А коли віятиме з півночі, — очікують люту зиму, із тріскучими морозами та великою кількістю снігу”²⁴. А ще спостерігають за деревами: “Якщо до цього дня не опадє з вишень листя, — то це на теплу зиму, а облетить — на сувору”. Говорили також, що “Покрова покриває або листом, або снігом”. Примічали: “Коли зранку туман, а вдень небо вкрите хмарами, — на врожайне літо”²⁵.

Звертаючись до Пресвятої Богородиці із проханням, примовляли: “Покрово-Покрівонько, постели скатертину біленьку, не дай довго вороні крякати і ногами по болоті ляпати”²⁵.

Осінь бере своє, вже швидко темніє надворі, тому старі люди кажуть: “Минула Покрова — з’їла полудень корова”²⁷. Тут йдеться про “полудень” як час вживання їжі, що відбувався між обідом та вечерею (о 16-ій годині). У робочі довгі (переважно літні) дні селянин працював довше — і тому організм людини вимагав посиленого харчування (не три рази на день, а чотири). Через те було введено додаткове вживання страв, яке дістало назву — полудень, полуденок, підполуднування.

А ще спостерігали: “У який день Покрова, в такий день Новий рік та Петра”²⁸. На цей час відлетіли до вирію останні птахи.

Так відзначають українці одне із найбільших календарних свят осіннього циклу — День Святої Покрови. В ньому відобразились найк-

ращі традиції нашого народу — національне світобачення, світосприйняття, морально-естетичні цінності, розумова, господарська та інша діяльність, тобто виявилась українська ментальність.

Аналізоване свято з його обрядами та звичаями — одне з найкращих надбань національної культури, що плекалася народом протягом століть. Воно містить у собі такі найважливіші чинники, які щільно переплелися, — релігійний, фольклорний, а також аграрний, що пов'язаний із природними та погодними явищами. Стрижневим все ж таки виступає релігійний. І це не випадково, бо українському народові споконвіків притаманна віра в Бога (за язичництва в Богів). Недаремно Пресвята Богородиця і оберігає його, посилаючи своє чисте благословення любові. І тому зрозуміло, чому київські князі, козаки та новочасні борці за державність України обрали собі за охоронницю саме Покрову — заступницю і покровительку.

Україну і зараз оберігає Богородиця, народ не уявляє свого майбутнього без покрову Матері Божої:

Під цим омофором сяє сонце правди,
під цим омофором — істина життя!
Під цим омофором, під опікою Непорочної Діви Марії —
кожна душа знайде своє щастя.
Кожна людина відшукає істину своїх днів,
всьяке горе зустрінеться з утіхою,
смуток з радістю обнімуться,
безнадія обнадіється”²⁹

- ¹ *Ортинський І.* Покрова соборної України // Народна творчість та етнографія. — 1996. — № 5—6. — С. 48.
- ² *Скуратівський В.* Дідух. — К., 1995, С. 220.
- ³ *Апанович О.* Запорізьке козацтво після 1775 р. // Неопалима купина. — 1995. — № 3—4. — С. 173.
- ⁴ Там само
- ⁵ “Мед” — ця назва походить від ритуального напою. Саме на Покрову (або інше храмове свято) варили мед із хмелем у казанах чи горшках. Віддавна мед використовували у поминальній страві, тому що бджола вважалася Божою комахою.
- ⁶ *Кримський Аг.* Звинигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. — К., 1928, С. 193—194.
- ⁷ Рукописні фонди інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (далі фонди ІМФЕ), Ф. І (дод.), од. зб. 320. — Арк. 281. — Зап. Реглидин С. у хут. Вовчий ліс, Хабненської округи у 1928 р.
- ⁸ *Сапіга В.* Українські народні свята та звичаї. — К., 1993, С. 95.
- ⁹ Там само
- ¹⁰ *Кримський Аг.* Звинигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. — С. 192.
- ¹¹ *Супруненко В.* Народини: Витоки нації; символи, вірування, звичаї та побут українців. — Запоріжжя, 1993, С. 56.
- ¹² Словник української мови. В 11-ти т. Т. 4. — К., 1973, С. 295.
- ¹³ *Сапіга В.* Українські народні свята та звичаї. — С. 94.
- ¹⁴ Фонди ІМФЕ, Ф. І (дод.), од. зб. 316. — Арк. 6. — Зап. Горобець С. у с. Жирківці у 1928 р.
- ¹⁵ *Скуратівський В.* Дванадцять місяців. — К., 1993, С. 154.
- ¹⁶ *Борисенко В.* Жовтень: народний календар // Наука і суспільство. — 1991. — № 9. — С. 74—75.
- ¹⁷ *Сапіга В.* Українські народні свята та звичаї. — С. 94.
- ¹⁸ Фонди ІМФЕ, Ф. І (дод.), од. зб. 316. — Арк. 19. Зап. Оришич Т. у с. Питрівка, Кринківського району, Кремінчуцької округи у 1928 р.
- ¹⁹ *Сапіга В.* Українські народні свята та звичаї. — С. 94.
- ²⁰ Фонди ІМФЕ, Ф. І (дод.), од. зб. 316. — Арк. 209. Зап. невідомий збирач у с. Тернівка, Миколаївської області у 1928 р.
- ²¹ Фонди ІМФЕ, Ф. І (дод.), од. зб. 320. — Арк. 318. Зап. Штефан С. у с. Гашівка, Криворізької області, П'ятихатського району у 1928 р.
- ²² Фонди ІМФЕ, Ф. І (дод.), од. зб. 320. — Арк. 281. Зап. Реглидин С. у хут. Вовчий ліс, Хабненської округи у 1928 р.
- ²³ Фонди ІМФЕ, Ф. І (дод.), од. зб. 316. — Арк. 72. Зап. Лук'яненко С. (місцевість невідома) у 1928 р.
- ²⁴ *Кримський Аг.* Звинигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. — С. 192.
- ²⁵ Фонди ІМФЕ, Ф. І (дод.), од. зб. 316. — Арк. 209. Зап. невідомий збирач у с. Тернівка, Миколаївської області у 1928 р.
- ²⁶ *Сапіга В.* Українські народні свята та звичаї. — С. 94.

²⁷ Супруненко В. Народини: Витоки нації; символи, вірування, звичаї та побут українців. — С. 56.

²⁸ Фонди ІМФЕ, Ф. І (дод.), од. зб. 320. — Арк. 57. Зап. невідомий збирач (місцевість не вказана) у 1928 р.

²⁹ Ортинський І. Покрова соборної України // НТЕ. — 1996. — № 5—6. — С. 46.

ГРАВЮРА “ПОКРОВ БОГОРОДИЦІ”

*Ілюстрація до однієї з перших книг,
надрукованих у Києві*

Гравюра “Покров Богородиці” є однією з ілюстрацій “Анфологіону” 1619 року. “Анфологіон” (збірник святкових служб за весь рік) — це одне з перших, розкішно оформлених, фундаментальних видань друкарні Києво-Печерського монастиря, незадовго перед тим заснованої архимандритом Єлисеєм Плетенецьким. Ця ілюстрація є яскравим свідченням розгортання в українській художній культурі процесів трансформації традиційної іконографії і стилістики, пов’язаних з утвердженням ідей ренесансно-барокової естетики.

На рубежі XII—XIII ст. ікони “Покрови” зустрічаються в Галицько-Волинському князівстві. У XV ст. на Закарпатті з’являється композиція західноєвропейського походження “Мадонна Милосердя”, у що незабаром асимілюється українцями як “Покрова”. Одночасно в іконописі існувала й паралельна володимирозудальська редакція цього сюжету.

В українському мистецтві XVII та XVIII ст. відбувається оригінальний синтез західноєвропейського іконографічного взірця “Покрови” та його поствізантійського аналогу. В результаті виникає тип так званих “Козацьких Покров”, що стрімко еволюціонують у напрямі історичного та портретного жанрів. Простір храму, де відбувається чудо Покрови, описане в житті Андрія Юродивого, поступово стає схожим на пишний інтер’єр палацу і заповнюється портретними фігурами гетьманів, ієрархів української церкви, козацької старшини. Ілюстрація “Анфологіону” є однією з початкових ланок цієї іконографічної еволюції в українському мистецтві XVII ст. Треба, однак, зазначити, що, назважаючи на взаємозв’язки між графікою та живописом, вони усе ж розвивалися різними шляхами. Зокрема, тема “Покрови” в книжній гравюрі, на відміну від чуттєво-просторового й репрезентаційного трактування її у живопису, інтерпретується дедалі алегоричніше й семантично ускладнено, згідно з характерним для епохи прагненням до символічно-емблематичного осягнення світу.

“Покрова” “Анфологіону” 1619 року загалом зберігає слов’яно-візантійську композиційну схему, за винятком підкресленої декоративності архітектурних елементів, введення профільного зображення людини, збільшення кількості фігур. В стилістиці цієї ілюстрації відчутний вплив гравюр венеціанських кирилических друків з притаманними їм графічній мові прозорістю та лаконізмом.

Візантійська легенда про чудесне з’явлення у Влахернському храмі Богородиці стає основою для образотворчого втілення найбільш високих духовних поривань українського суспільства, ідеалу соборності, божого заступництва та гармонії світу. В XVII столітті і аж до нашого часу свято Покрови Богородиці сприймається як глибоко національне, а пов’язані з ним зображення насичуються актуальним патріотичним змістом. Дія легенди переноситься у народній свідомості під склепіння Успенського собору Печерської лаври, підкреслюючи значення Києва як загальноукраїнського і загальнослов’янського культурно-релігійного центру.

Київ

Олексій ОВЧАРЕНКО

Пояснення до ілюстрації на 2 стор. обкладинки.